

РОЗДІЛ 9. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.41>
УДК 341.492.1

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ІЗ ПРИНЦИПАМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК БАЗОВОЇ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Легких К. В.,

*кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України,
член Науково-практичної ради Ради адвокатів Київської області, адвокат
ORCID 0000-0002-8877-4312
legkikh@ukr.net*

Легких К. В. Взаємозв'язок ідеї справедливості із принципами здійснення правосуддя як базової умови функціонування Конституційного Суду України.

Стаття висвітлює взаємозв'язок ідеї справедливості із принципами здійснення правосуддя як базової умови функціонування Конституційного Суду України. Вказано на те, що уся правова система в світі, декларативно-формально або реально, ґрунтується на ідеї справедливості, а відповідно, усі судові органи, в тому числі і Конституційний Суд України покликані служити цій ідеї. Оскільки основним завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на всій території України, то базові принципи, на яких розвивається і функціонує система правосуддя визначаються Конституцією України. Для їх забезпечення і захисту Основним Законом єдиний орган конституційної юрисдикції Конституційний Суд України наділено повноваженнями здійснювати судовий конституційний контроль над законодавством, міжнародно-правовими нормами та іншими підзаконними актами.

У роботі розкрито взаємозв'язок формально не визначеної в конституційних нормах ідеї справедливості з принципами, що слугують меті правосуддя, захист якого здійснює єдиний орган конституційної юрисдикції України. Також презюмується, що важливу роль принцип справедливості відіграє тоді, коли є прогалини у законодавстві; тоді, коли судді потрібно застосувати не аналогію закону, а аналогію права. Справедливість є і моральною категорією. Відповідно, вирішення спору залежить і від моральних якостей судді, його правової культури і правосвідомості, усвідомлення своєї відповідальності перед сторонами.

Запропоновано висновки про те, що принципи правосуддя є засадничим передумовами, інтелектуально-духовною основою, що слугують для втілення ідеї справедливості. У свою чергу принципи виступають інструментом її забезпечення на основі їх реального застосування та взаємодії. А в аспекті взаємозв'язку ідеї справедливості із принципами здійснення правосуддя як базової умови функціонування Конституційного Суду України, то необхідно акцентувати увагу на тому, що хоча Конституційний Суд України не входить у систему органів судочинства, водночас його процесуальна діяльність має засновуватись на принципах правосуддя, які мають реалізовуватись у тісному взаємозв'язку із ідеєю справедливості з метою її реалізації у суспільних відносинах.

Ключові слова: справедливість, правосуддя, Конституційний Суд України, принципи судочинства, мораль.

Legkikh K. V. Relationship between the idea of fairness and the principles of justice as a basic condition for the functioning of the Constitutional Court of Ukraine.

The article highlights the relationship between the idea of fairness and the principles of justice as a basic condition for the functioning of the Constitutional Court of Ukraine. It is pointed out that the entire legal system in the

world, declarative-formal or real, is based on the idea of fairness, and accordingly, all judicial bodies, including the Constitutional Court of Ukraine are called to serve this idea. Since the main task of the Constitutional Court of Ukraine is to guarantee the supremacy of the Constitution as the Basic Law of the state throughout Ukraine, the basic principles on which the justice system develops and operates are determined by the Constitution of Ukraine. To ensure and protect them by the Basic Law, the only body of constitutional jurisdiction, the Constitutional Court of Ukraine, is empowered to exercise judicial constitutional control over legislation, international law and other bylaws.

The paper reveals the relationship between the idea of fairness, which is not formally defined in the constitutional norms, and the principles that serve the purpose of justice, which is protected by a single body of constitutional jurisdiction of Ukraine. It is also presumed that the principle of fairness plays an important role when there are gaps in the legislation; when judges need to apply not the analogy of law but the analogy of law. Fairness is also a moral category. Accordingly, the resolution of the dispute depends on the moral qualities of the judge, his legal culture and legal awareness, awareness of their responsibility to the parties.

Conclusions are offered that the principles of justice are the basic preconditions, the intellectual and spiritual basis that serve to embody the idea of fairness. In turn, the principles are a tool to ensure it on the basis of their actual application and interaction.

And in terms of the relationship of the idea of fairness with the principles of justice as a basic condition for the functioning of the Constitutional Court of Ukraine, it should be emphasized that although the Constitutional Court of Ukraine is not part of the judiciary, its procedural activities should be based on principles of justice should be implemented in close connection with the idea of fairness in order to implement it in public relations.

Key words: fairness, justice, Constitutional Court of Ukraine, principles of justice, morality.

Постановка проблеми. Основним завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на всій території України. Базові принципи, на яких розвивається і функціонує система правосуддя визначаються Конституцією України. Для їх забезпечення і захисту Основним Законом єдиний орган конституційної юрисдикції Конституційний Суд України наділено повноваженнями здійснювати судовий конституційний контроль над законодавством, міжнародно-правовими нормами та іншими підзаконними актами. Не менш важливим напрямом діяльності Конституційного Суду України є тлумачення Конституції України, а також надання висновків щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції.

Уся правова система в світі, декларативно-формально або реально, ґрунтується на ідеї справедливості. Відповідно, усі судові органи, в тому числі і Конституційний Суд України покликані служити цій ідеї. На міжнародному рівні право на справедливий суд закріплено в однойменній статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. У ній гарантується право кожного на справедливий суд при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього через відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним судом [1]. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом (стаття 8) [2]. Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 2) [3] і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розуміння і змістовного тлумачення права на справедливий суд знайшла своє відображення у наукових напрацюваннях багатьох учених-правників, серед яких І. Гриценко, М. Ентін, В. Комаров, О. Кучинська, У. Коруц, М. Погорецький, С. Погребняк, Н. Сакара, Н. Сиза, О. Ткачук, Т. Цувіна та ін.

Мета статті. Ідея справедливості не знайшла свого прямого відображення в нормах Конституції України. Вона формулюється у окремих засадничих принципах, що призначені для її втілення і відображені в численних статтях Основного Закону. Тлумачення їх змісту покладається на Конституційний Суд України, який у своїх рішеннях встановлює відповідні критерії: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [4]. Враховуючи викладене вище метою статті є розкриття взаємозв'язку формально не визначеної в конституційних нормах ідеї справедливості з принципами, що слугують меті правосуддя, захист якого здійснює єдиний орган конституційної юрисдикції України.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно слово «справедливість» означає неупередженість дій, суджень, чесне визнання чиєїсь правоти, гідності, відплата кожному на законних і чесних підставах і в цілому

відповідність людських взаємин, вчинків загальноновизнаним моральним і правовим нормам [5, с. 756]. З позицій етики та філософії справедливість є співвідношенням між дією і відплатою за неї, між працею і заохоченням, злочином і покаранням. Також у справедливості вбачають сукупність принципів і процедур, що регулюють розподіл життєвих благ і тягарів, прав і обов'язків індивідів і суспільних груп [6, с. 94]. У юридичному сенсі справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки і у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [7], або як розмірність, рівність у правовому статусі суб'єктів [8].

Важливу роль принцип справедливості відіграє тоді, коли є прогалини у законодавстві; тоді, коли судді потрібно застосувати не аналогію закону, а аналогію права. Справедливість є і моральною категорією. Відповідно, вирішення спору залежить і від моральних якостей судді, його правової культури і правосвідомості, усвідомлення своєї відповідальності перед сторонами.

На думку С. Погребняка, справедливість є ідеєю, що лежить в основі тих інституцій, які перетворюють масу людей на політичну спільноту. Саме справедливість пов'язує одного громадянина з іншим і всіх громадян – з урядом. Крім цього, справедливість є нічим іншим, як ідеєю права, справедливість передує праву [9, с. 98]. «Формальна справедливість імпліцитно реалізована в праві; завдяки їй право фактично виконує роль третьої, незацікавленої «особи», що вирішує конфлікти, які виникають між людьми. Такого роду незацікавленість (неупередженість) вимагає розгляду спірних випадків, незважаючи на сторону у судовому процесі» [10, с. 3]. З чого випливає розуміння, що справедливість є стрижневою засадою будь-якого виду судочинства.

Як ми зазначали, у Конституції України принцип справедливості не є законодавчо закріпленим. Проте, у своїх рішеннях Конституційний Суд України неодноразово розкриває його суть, наголошуючи на його унікальній ролі. Як зазначається у рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [11]. Норми Розділу 8 Конституції України «Правосуддя» також тією чи іншою мірою відображають складові права на справедливий суд, розкриваючи засади судочинства (ст. 129), статус судів, їх завдання, можливість оскарження судових рішень тощо.

На відміну від Конституції України, Закон «Про судоустрій та статус судів» від 02.06.2016 № 1402-VIII уже оперує поняттями «справедливий суд» і «право на справедливий суд». Так, у преамбулі до Закону вказано наступне: «Цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд» [12]. Забезпечення кожному права на справедливий суд визначається як одне із завдань суду: «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (ст. 2 Закону) [12]. Таким чином, цим законом право на справедливий суд розглядається як принцип правосуддя.

Для встановлення взаємозв'язку ідеї справедливості із принципами правосуддя необхідно звернути увагу на те, що таке «принцип». Пігарева Г.І. зазначила, що у науковій літературі існує багато думок вчених, але з їх аналізу можливо зробити висновок, що принципи є основними засадами, що характеризують будь-який режим діяльності.

У науці, згідно авторки, виділяють такі ознаки принципів:

- нормативне закріплення;
- здійснення за допомогою механізму реалізації правових норм;
- визначення змісту або механізму реалізації правових норм [13, с. 91].

Словникове ж визначення «принцип» розкривається через те, що це основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, яке визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [144, с. 693].

Необхідно враховувати, що при характеристиці поняття «принцип» вбачається, що він становить ідею, вимогу, норму, стандарт, цінність. Водночас він є не просто ідеєю, цінністю, нормою, стандартом, вимогою, але й виконує роль основоположну, фундаментальну, засадничу. При цьому варто відштовхуватись від того, що ідея – це поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу [15, с. 11], цінність – важливість, значущість чого-небудь [16, с. 237], норма – звичай-

ний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан і т. ін. [17, с. 442], стандарт – єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь, шаблон [18, с. 644], вимога - норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати [19, с. 434].

Отже, справедливість є комплексним поняттям і є складовою принципів засадничих умов здійснення повноважень судової влади. Зокрема, серед них вчені виокремлюють такі, як паритетність – рівність судової влади із виконавчою та законодавчою владою; справедливість – забезпечення права на справедливий суд; законність – відповідність закону судових установ і судових процедур; здійснення судової влади лише судом – жоден інший орган, крім суду, не має права здійснювати судову владу; доступність – забезпечення можливості безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав; незалежність і самостійність; безсторонність – розгляд справи повинен здійснювати суддя, який не має особистої заінтересованості у справі і спроможний виконати роль безстороннього арбітра, який вирішує юридичну справу незалежно, підкоряючись лише закону; процедурність – судова влада функціонує в межах певної процедури, реалізується лише у спеціальній процесуальній формі [20, с. 22-23]. Це підтверджуються думкою вчених, що розкривають поняття «справедливе правосуддя» в сучасному розумінні у двох аспектах: матеріальна (змістовна) справедливість, яка полягає в тому, що кожне судове рішення має бути справедливим по суті (тобто при вирішенні спірного питання повинні бути справедливо визначені права й обов'язки тих, хто звернувся до суду, або завдяки судовому рішенню має бути відновлена порушена справедливість); процесуальна (процедурна) справедливість, яка передбачає розгляд справи відповідно до певних судових процедур [21, с. 125-126].

Висновки. Таким чином, принципи правосуддя є засадничим передумовами, інтелектуально-духовною основою, що слугують для втілення ідеї справедливості. У свою чергу принципи виступають інструментом її забезпечення на основі їх реального застосування та взаємодії. А в аспекті взаємозв'язку ідеї справедливості із принципами здійснення правосуддя як базової умови функціонування Конституційного Суду України, то необхідно акцентувати увагу на тому, що хоча Конституційний Суд України не входить у систему органів судочинства, водночас його процесуальна діяльність має ґрунтуватись на принципах правосуддя, які мають реалізовуватись у тісному взаємозв'язку із ідеєю справедливості з метою її реалізації у суспільних відносинах.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція Ради Європи від 01.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Загальна декларація прав людини: декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003. *Офіційний вісник України*. № 6, 2003. Ст. 245.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов. Под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: Рус. яз., 1991. 921 с.
6. Муздыбаев К. Идея справедливости. *Социол. исслед.* 1992. № 11. С. 94-101
7. Про призначення судом більш м'якого покарання: рішення Конституційного суду України від 02.11.2004. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
8. Про податкову заставу: рішення Конституційного суду України від 24.03.2005 № 2-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 674.
9. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : дис. докт. юр. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 433 с.
10. Погребняк С.П. Про втілення в праві різних аспектів справедливості. *Юридична наука очима молодих вчених: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів*. За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Х.: Вид-во «Кроссрод», 2008. С. 3-6.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
12. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

13. Пігарева Г. Загальновизнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 91-94.
14. Колодій А. М. Принципи права: ґенеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, Право, 2008. Т. 1. С. 689 – 704.
15. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4 : І-М. Ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наук. думка. 1973. 840 с.
16. Словник української мови: в 11 томах. Т. 11 : Х-Ь. Ред. тому С. І. Головащук. Київ : Наук. думка. 1980. 699 с.
17. Словник української мови: в 11 томах. Т. 5 : Н-О. Ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. Київ : Наук. думка. 1974. 840 с.
18. Словник української мови: в 11 томах. Т. 9 : С Ред. тому: І. С. Назарова та ін. Київ : Наук. думка. 1978. 916 с.
19. Словник української мови: в 11 томах. Т. 1 : А-В Ред. тому: П. Й. Горецький та ін. Київ : Наук. думка. 1970. XXVII, 799 с.
20. Гончаренко О.В. Основні принципи добору кандидатів на посаду судді. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012, № 1 (9). С. 21-32.
21. Морщакова Т. Конституционная защита прав и свобод граждан судами Российской Федерации. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2004. № 4 (49). С. 124-128.